

Сельскагаспадарчая адукацыя яўрэйскага насельніцтва Беларусі ў 30–60-я гг. XIX ст.

К. А. Таляролак,
аспірантка РІВШ, г. Мінск

Яўрэйская адукацыя на Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. вызначалася дзяржаўнай палітыкай, якая была шмат у чым супярэчлівай. Такая супярэчлівасць тлумачылася не толькі праблематычнымі пытаннямі ў сістэме ўзаемаадносін «дзяржава – яўрэйскі этнас», але і супярэчнасцямі ў непасрэдна яўрэйскім асяродку, што адлюстроўвалася ў барацьбе паміж артадаксальнымі і асветніцкімі коламі. Гэтыя фактары садзейнічалі ўзнікненню і развіццю новых формаў навучальных устаноў.

Пытанні гістарыяграфіі яўрэйскай адукацыі на Беларусі доўгі час не падымаліся ні ў аічыннай, ні ў замежнай навуковых літаратурах, паколькі гісторыя беларускага яўрэйства не вылучалася з агульнай гісторыі яўрэйскай Расіі, а разглядалася ў даследаваннях як гісторыя яўрэйскай Польшчы, Літвы, Паўночна-Заходняга краю.

Дарэвалюцыйныя руска-яўрэйскія даследчыкі адмаўлялі станоўчае значэнне нацыянальнай адукацыі і часцей за ўсё падтрымлівалі палітыку расійскага ўрада, накіраваную на русіфікацыю яўрэйскага насельніцтва. У такіх працах не прасочваецца погляд аўтара на яўрэйскую адукацыю Беларусі як на сістэму, у якой прысутнічалі формы свецкага і рэлігійнага навучання. Амаль да 90-х гг., за выключэннем перыяду дзейнасці яўрэйскага сектара АН БССР, вывучэнне гісторыі беларускага яўрэйства не праводзілася. Аднак у апошнія два дзесяцігоддзі стаўленне да вывучэння гісторыі яўрэйскага этнасукардынальна змянілася. Адным з найбольш важных аб'ектаў для вывучэння стала адукацыя яўрэйскай Беларусі ў XIX – пачатку XX ст. З'явіўся шэраг навуковых прац і артыкулаў на гэтай праблематыцы. Асноўныя пытанні гісторыі яўрэйскай адукацыі на беларускіх землях адлюстраваны ў працах І. Герасімавай, Э. Іофе, А. Баранавай, В. Праценкі, В. Сабалеўскай і інш.

Прадстаўлены навуковым кіраўніком кандыдатам гістарычных навук У. А. Сосна.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 20.05.2013.

У дадзеным даследаванні гісторыя сельскагаспадарчай адукацыі яўрэйскага насельніцтва разглядаецца не толькі як прыклад прафесійнай адукацыі, але і ў спалучэнні з гісторыяй яўрэйскіх земляробчых калоній Беларусі.

Вывучэнне матэрыялаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (НГАБ, Мінск), Расійскага дзяржаўнага гістарычнага архіва (РДГА, С.-Пецярбург), Расійскай нацыянальнай бібліятэкі (РНБ, С.-Пецярбург) дазволілі дастаткова поўна прадставіць гісторыю сельскагаспадарчай адукацыі беларускага яўрэйства ў 30–60-я гг. XIX ст.

У артыкуле асноўная ўвага надаецца пытанню атрымання сельскагаспадарчых ведаў менавіта тымі катэгорыямі яўрэйскага насельніцтва, якія для перасялення абралі не Паўднёвыя губерні Расійскай імперыі, а зямельныя надзелы ў межах беларускіх губерняў. Гэты фактар абумоўлівае і храналагічныя межы даследавання, якія ахопліваюць перыяд з 1835 г. па 1866 г. Верхняя мяжа звязана з прыняццем у 1835 г. Палажэння аб яўрэях, якое паклала пачатак стварэнню яўрэйскіх земляробчых пасяленняў на тэрыторыі Беларусі. На пашырэнні каланізацыі адмоўна адбілася прыняцце ў 1847 г. «*Дадатковых правілаў аб пасяленні яўрэйскай на казённых землях*», якія звужалі пералік ільготаў і абмежавалі пасяленне на дзяржаўнай зямлі. У 1859 г. рассяленне яўрэйскай на казённых землях Заходніх губерняў было спынена. У 1864 г. яўрэйскае насельніцтва пазбавілася права сяліцца на прыватнай зямлі. А з 1866 г. далучэнне яўрэйскай да катэгорыі каланістаў было спынена. З гэтага моманту яўрэйскія перасяленцы перасталі быць асобнай групай і трапілі пад дзеянне агульнага заканадаўства.

У канцы XVIII ст., калі беларускія землі ўваходзілі ў склад Рэчы Паспалітай, даволі прыкметным этнічным элементам беларускай вёскі былі яўрэі, якія часцей за ўсё не належалі да яўрэйскай абшчыны. Відавочна, што традыцыйны яўрэйскі соцыум негатыўна адносіўся да такой практыкі, бо лічылася, што па-за абшчынай іўдзеі губляюць сувязь з духоўнымі настаўнікамі. Толькі ў святочныя дні вясковыя яўрэі-арандатары прыязджалі ў суседнія мястэчкі, каб выканаць свой духоўны абавязак. З архіўных дакументаў вядома, што пасля 1835 г., калі пачалося стварэнне яўрэйскіх земляробчых калоній на тэрыторыі Беларусі, яўрэі-земляробы не парывалі цалкам з духоўнай традыцыяй. У справах Віцебскага губернскага камітэта аб яўрэях-земляробах пры апісанні вясковага жыцця яўрэйскай амаль заўсёды коратка фіксавалася рэлігійнае жыццё пасяленцаў: «*Рускія богомоліе ісполняют в своем доме, а в праздничные дни выезжают с семейством к соседствующим евреям, живущим на собственной земле, в Черховскую колонию в деревню Черхасы, расстоянием от места его жительства в четырех верстах*» [1, л. 3]. Яўрэям-земляробам прыходзілася сумяшчаць рэлігійнае жыццё з набыццём сельскагаспадарчых ведаў.

Пытанне эфектыўнасці яўрэйскага земляробства і яўрэйскага сельскагаспадарчага эксперымента неаднаразова падымалася ў перыядычным друку другой паловы XIX ст. Гэтаму аспекту прысвечана даволі значная колькасць артыкулаў у перыядычным выданні «*Рускія яўрэі*». Аналізуючы прадстаўленыя матэрыялы, становіцца

відавочным, што тагачасная яўрэйская інтэлігенцыя бачыла лагічную залежнасць эфектыўнасці яўрэйскага земляробства ад наяўнасці пэўных сельскагаспадарчых ведаў у яўрэяў-земляробаў. В. Леванда ў артыкуле «*К вопросу о земледелии у евреев в России*» вылучае чатыры асноўныя крытэрыі паспяховасці земляробчай справы сярод яўрэйскага насельніцтва. Адукаванасць ён ставіць на другое месца пасля сельскагаспадарчага вопыту. На думку аўтара, «*стоит только знающего свое дело и относительно хоть несколько образованного хлебопашца поселить на достаточной величины участок удобной земли*» каланіст будзе эканамічна забяспечаны і прынясе карысць дзяржаве [2, с. 105].

Пытанне сельскагаспадарчай адукаванасці яўрэйскага насельніцтва паўстала адразу пасля з'яўлення першых калоній яўрэяў-земляробаў на ўкраінскіх землях і было звязана з прыняццем «*Палажэння аб яўрэях*» у 1804 г. Таму са з'яўленнем першых яўрэйскіх земляробчых пасяленняў на Беларусі ў другой палове XIX ст. неабходнасць набывання яўрэямі сельскагаспадарчых ведаў была відавочнай.

Рознага кшталту ідэі і праекты набывання яўрэямі сельскагаспадарчай адукацыі і вопыту выказваліся аўтарамі выдання «*Рускі яўрэі*». В. Леванда, напрыклад, прапаноўваў стварыць вучэбныя земляробчыя фермы для яўрэйскіх дзяцей [3, с. 183]. Ідэя навучання дзяцей земляробчай справе сведчыць аб тым, што яўрэйскае земляробства магло стаць эфектыўным толькі тады, калі б стала традыцыйным заняткам яўрэйскага насельніцтва, што, безумоўна, не можа быць рэалізавана без прыцягнення да земляробства ўсіх членаў сям'і і фарміравання сельскагаспадарчай традыцыі.

Даволі цэльны праект земляробчай адукацыі распрацаваў грамадскі дзеяч А. Фірэр. У артыкуле «*К вопросу о земледелии у евреев в России*» выкладаецца цэлая сістэма ступеняў земляробчай адукацыі, якую, на яго думку, магло б забяспечыць спецыяльнае вучылішча для яўрэйскіх земляробаў. Прапаноўвалася даваць магчыма сям'яў паступаць у сельскагаспадарчае вучылішча дзецям з бедных яўрэйскіх сем'яў, падрыхтаваных па агульных прадметах (руская мова, арыфметыка), з веданнем яўрэйскай мовы. Прыблізны ўзрост – 13–15 гадоў. Прапаноўвалася арганізаваць 2–3 класы. Пасля першага класа падчас канікулаў настаўнік-аграном павінен быў арганізаваць групу вучняў і за невялікія грошы працаваць у суседняй эканоміі землеўласніка. Вызначаліся наступныя практычныя заняткі: касьба, жніво, малацьба. Пасля другога класа сельскагаспадарчага навучання прапаноўвалася «*больш сур'ёзная работа*» [4, с. 549–550]. Відавочна, што гэты праект мог мець пэўны поспех, аднак такія мерапрыемствы патрабавалі дадатковых грашовых выдаткаў, якіх тагачасная Расійская імперыя не мела.

Атрыманне акадэмічных ведаў у сферы земляробчай справы сталася магчымым на Беларусі з 30-х гг. XIX ст. Горы-Горацкая земляробчая школа на некаторы час стала адзінай вышэйшай установай адукацыі на Беларусі, якая магла забяспечыць сельскую гаспадарку Расійскай імперыі кваліфікаванымі працаўнікамі.

Рашэнне аб адкрыцці земляробчай школы ў Расіі было прынята ў лістападзе 1833 г., а праз месяц

у Міністэрстве фінансаў была распачата справа «*О приискании удобного казенного или конфискованного имения, или оборочной статьи для устройства земледельческой школы с опытной запашкой*». У 1835 г. была створана спецыяльная камісія для вызначэння месца. Гісторык Л. Чарняўская ў Нацыянальным гістарычным архіве Беларусі знайшла запіску міністра фінансаў, дзе ён рэкамендуе звярнуць увагу на Магілёўскую губерню і Горы-Горацкі і Быхаўскі маёнткі. У гэтай сувязі выклікаюць цікавасць некаторыя рэкамендацыі членаў камісіі: «*Сближение с большой рекой, удобное местоположение, достаточность воды..., чтобы близко не было продажи крепких напитков, вообще близкое соседство евреев не желательно...*». Камісія абрала Горы-Горацкі маёнтак, бо ён адпавядаў амаль усім патрабаванням, акрамя аднаго: на момант адкрыцця ў Горках школы там пражывала 2528 чалавек, з іх 1656 – яўрэі [5].

Папулярнасць горацкіх земляробчых навучальных устаноў паступова ўзрастала. У 1860 г. тут навучалася 360 студэнтаў і вучняў амаль з усіх губерняў Расіі. Аднак вядома, што яўрэяў сярод выкладчыкаў не было. Што датычыцца студэнтаў, то Палажэнне 1836 г. аб адкрыцці Горы-Горацкай земляробчай школы дазволіла яўрэям у колькасці «*нескольких воспитанников*» навучацца ў гэтай установе [6, с. 389]. Іх колькасць стала павялічвацца ў 50–60-я гг. у сувязі з падрыхтоўкай аграрных рэформаў. Дадаткова гэтаму садзейнічала кампанія надзялення яўрэяў зямлёй. Тагачасны міністр дзяржаўнай маёмасці П. Кісялёў загадаў вылучыць для яўрэяў у Горацкім земляробчым інстытуце (інстытут з 1848 г.) шэсць месцаў. Вядомы лёс некаторых выпускнікоў Горы-Горацкага вучылішча. Так, І. Фрафон быў адпраўлены ў Херсонскую губерню для дапамогі яўрэйскім земляробам. У тым жа краі была створана спецыяльная вучэбная ферма, куды выкладчыкамі былі накіраваны два яўрэі, якія скончылі Горы-Горацкі земляробчы інстытут і вучылішча [5].

У апошнія трэці XIX ст. атрымаць сельскагаспадарчыя веды можна было ў прафесійных навучальных установах. Дзякуючы яўрэйскім грамадскім арганізацыям на Беларусі адчыняліся навучальныя ўстановы ніжэйшай рамеснай школы, да якіх адносіліся рамесныя вучылішчы, школы рамесных вучняў, класы ручной працы пры дзяржаўных і прыватных школах. Вядома, што рамесныя класы і аддзяленні працавалі ў Маладзечна, Оршы, Пінску, Полацку. Па дадзеных Яўрэйскага каланізацыйнага таварыства, у беларускіх губернях у канцы XIX ст. была 21 яўрэйская навучальная ўстанова рамеснага характару, у іх навучалася 839 дзяцей [7, с. 17]. Сёння дакладна вядома, што ў гэты перыяд існавалі дзве яўрэйскія сельскагаспадарчыя школы – у Магілёве і Мінску.

Відавочна, што неабходнасць у кваліфікаваных земляробах у Паўднёвым краі Расійскай імперыі была значна большай, чым у яўрэйскіх земляробчых пасяленнях Беларусі, перш за ўсё з-за маштабаў перасяленчай палітыкі ў гэтым рэгіёне. Менавіта па гэтай прычыне падрыхтаваныя земляробы накіроўваліся ў край з некалькі тысячным яўрэйскім земляробчым насельніцтвам, мінуючы невялікія калоніі Беларусі. Да таго ж, адкрываючы ў невялікім мястэчку земляробчыя навучальныя

ўстановы, царскі ўрад разлічваў, што воддала ад буйных прамысловых цэнтраў будучы рыхтавацца адданыя царызму чыноўнікі і ўпраўленцы памешчыцкімі маёнткамі. Аднак гэтыя надзеі не спраўдзіліся. Распаўсюджанне асветніцтва сярод моладзі садзейнічала зараджэнню і развіццю рэвалюцыйных ідэй.

Адсутнасць уласных ведаў вымушала беларускіх яўрэяў-земляробаў звяртацца за дапамогай да суседніх сялян, якія звычайна ўжо добра ведалі спецыфіку краю: якасць глебы, прыродныя ўмовы, мясцовы земляробчы календар. Архіўныя дакументы сведчаць, што звычайнай практыкай было, калі члены яўрэйскай сям'і ўвогуле не працавалі на вылучаных ім зямельных надзелах, а выкарыстоўвалі працу наёмных сялян: «Для *обработки земли и устройства земледельческих орудий они оба (яўрэі Фейгін і Рыскін з Полацкага павета) нанимают государственных крестьян, но расплачиваются с крестьянами аккуратно по уговору*» [8, л. 2].

У гісторыі ёсць ярскія прыклады, калі яўрэі запрашалі свядомых у сельскагаспадарчай навуцы хрысціян. Аб гэтым сведчыць дакумент аб запрашэнні яўрэйскімі пасяленцамі Сакоўскага павету спадара Петукоўскага з Горы-Горацкай сельскагаспадарчай школы. Ён займаўся развядзеннем кармавых траў у маёнтку Дубавая і мог даць «*им наставления в производстве земледельческого хозяйства и с удобности указать способ управления и удобрения земли, за что из сумм коробочного сбора ему выделялось жалование 85 рублей серебром в год*» [9, с. 30].

Палажэнне аб яўрэях-земляробах ад 1844 г. дазваляла яўрэям першыя тры гады наймаць сялян для навучання земляробчаму гаспадаранню. Тым не менш не ўсе яўрэйскія сем'і мелі магчымасць наняць сялян, і ў 1847 г. было прызнана неабходным прыцягваць у яўрэйскія калоніі рознымі ільготамі нямецкіх каланістаў. Ставілася задача аб пасяленні адной нямецкай сям'і на дзесяць яўрэйскіх гаспадарак. Яўрэі адразу адчулі ўсе станоўчыя бакі ад такога суседства і пачалі самі прасіць аб сумесным пасяленні з немцамі [12]. На жаль, на Беларусі такая практыка не была распаўсюджана. Асноўнай прычынай таму была нешматлікасць яўрэйскіх пасяленняў.

Такім чынам, выкарыстанне земляробчага вопыту беларускага сялянства стала асноўнай крыніцай набыцця сельскагаспадарчых ведаў для яўрэяў беларускіх земляробчых калоній, своеасаблівым тыпам «*хатняй*

адукацыі», калі яўрэі навучаліся ў межах свайго зямельнага надзелу, ідучы побач з беларускім селянінам. Акрамя гэтага, пэўны ўнёсак у працэс навучання яўрэяў земляробству зрабілі запрошаныя «*настаўнікі*» з суседніх, як правіла, памешчыцкіх, гаспадарак. Гістарычныя факты, якія фіксуюць спробы яўрэйскіх каланістаў навучыцца сялянскаму гаспадаранню на тэарэтычным і практычным узроўні, супярэчаць распаўсюджанаму ў імперскім грамадстве этнічнаму стэрэатыпу аб яўрэях як няздольнай да фізічнай працы нацыі.

Спіс літаратуры

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі ў Мінску (НГАБ у Мінску). – Фонд 2552. – Воп. 1. – Спр. 219.
2. Леванда, В. К вопросу о земледелии у евреев в России / В. Леванда // Русский еврей. – 1879. – № 4. – С. 103–107.
3. Леванда, В. К вопросу о земледелии у евреев в России. Продолжение / В. Леванда // Русский еврей. – 1879. – № 6. – С. 182–185.
4. Фирер, А. К вопросу о земледелии у евреев в России / А. Фирер // Русский еврей. – 1879. – № 15. – С. 545–550.
5. Лившиц, В. Еврейская община в период становления и деятельности горечких земледельческих учебных заведений / В. Лившиц // Еврейский портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://j-roots.info/index.php?option=com_content&view=article&id=340&Itemid=340. – Дата доступа: 10.05.2013.
6. Полный хронологический сборник положений, касающихся евреев, от Уложения царя Алексея Михайловича до настоящего времени, от 1649–1873 г. / сост. и изд. В. О. Леванда. – СПб., 1874. – 652 с.
7. Герасимова, И. П. Еврейское образование в Белоруссии в XIX – начале XX вв. и отношение к нему российского самодержавия: автореф. ... дис. канд. ист. наук / И. П. Герасимова. – Минск, 1996. – 23 с.
8. НГАБ у Мінску. – Фонд 2552. – Воп. 1. – Спр. 219.
9. Соболевская, О. Сельскохозяйственная деятельность евреев Белоруссии в XIX веке / О. Соболевская // Евреи Беларуси / Израил. культур.-информ. центр, Открытый ун-т Израиля в Беларуси. – Вып. 3–4. – С. 26–34.
10. Рутенберг, И. Как обустроивали евреев в России / И. Рутенберг // МигдальTimes № 58 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.migdal.ru/times/58/5277>. – Дата доступа: 01.05.2013.

Анотацыя

У артыкуле даецца спроба сістэматызаваць асноўнае кола крыніц атрымання сельскагаспадарчых ведаў і практык яўрэйскім насельніцтвам Беларусі. У сувязі з гэтым пэўную цікавасць выклікаюць адукацыйныя праекты, якія прапанаваліся рознымі грамадска-палітычнымі дзеячамі Расійскай імперыі ў другой палове XIX ст. Вылучаюцца ўсе магчымыя ўзроўні сельскагаспадарчай адукацыі яўрэйскага насельніцтва Беларусі ў сувязі з працэсам стварэння яўрэйскіх земляробчых пасяленняў.

Summary

This article attempts to systematize the main ways of obtaining agricultural knowledge and practical skills of Jewish population in Belarus. In this regard, educational projects that were offered by various political personalities of the Russian Empire in the second half of the 19th century have a particular interest for research. The article defines the possible levels of agricultural education of the Jews in Belarus in connection with the history of Jewish agricultural colonies on Belarusian lands.